

A vogul tárgyias igeragozás *l*-je

1. A vogul tárgyias igeragozásban (az egyes számú) tárgy jelölésére két szuffixum is szolgál: *t* és *l*. Az előbbit az egyes számú 3. személyű személyes névmással hozzák kapcsolatba, az utóbbi eredetét azonban még nem sikerült megnyugtató módon tisztázni.

2. Az osztják tárgyias igeragozásban is találkozunk *t*, *l*, *ɹ* tárgyra utaló elemekkel. Ezek azonban funkciójukat tekintve különböznek a vogul *t*-től és *l*-től: az osztjákban rendszerint a dualis és pluralis tárgyra mutatnak rá, míg a vogulban általában a singularis tárgyat jelölik. Az osztjákban az egyes számú tárgyra utaló igeragozás és az alanyi ragozás között (a sg. 3. személytől eltekintve) az igei személyragokban van a különbség: az előbbi paradigmá-sorban a személyragok magánhangzó-eleme teljes hang (miként a birtokos személyjelekéi is), az utóbbiban redukált hang; a vogulban mindkét paradigmá-sorban megegyeznek az igei személyragok (a 3. személy kivételével), s a két sort csak a *t*, *l* megléte és hiánya különbözteti meg egymástól.

2.1. STEINITZ Die objektive Konjugation des Ostjakischen c. cikkében (ÖEST. XXX, 680–99) leíró és történeti szempontból elemezte az osztják nyelv tárgyias igeragozását. Mivel az *l* (*ɹ*) és *t* képviselést az *l*-ező és *t*-ző nyelvjárások szerint oszlik meg (kivéve a V Vj. nyelvjárások sg. 3. személyének ragját), STEINITZ az alábbi következtetésekre jutott:

a) az északi nyelvjárásokban a sg. 3. személy ragja a sg. 3. személyű névmásból keletkezett,

b) a déli nyelvjárásokban a személyragok a birtokos személyjelekből jöttek létre,¹

c) a keleti (pontosabban: V Vj.) nyelvjárások sg. 3. személyű ragja (*t*-s kezdetű) mutató névmásból származik (ÖEST. XXX, 696–7).

2.2. STEINITZ azt írja (uo.), hogy a mai tárgyjelölő elemek eredetileg az alanyra utaltak és csak később váltak a tárgy jelölőivé. Ezt azért nem tartjuk valószínűnek, mert a verbum finitum mindig csak egy meghatározott számú és személyű alanyra vonatkozik, s ez rendszerint formálisan az állítmányon is jelölve van. A 3. személyű igealakban az igetőhöz csatolt névmási eredetű elemnek már a kezdet kezdetén az ige t á r g y á r a kellett utalnia (vö. HAJDÚ PÉTER, BUNY. 76), és elsősorban olyan mondattani szituációban volt

¹ A felső-demjankaiban nincs külön tárgyias ragozás, az alsó-demjankaiban van ugyan, de funkcióját tekintve megegyezik az alanyival (I. KARJALAINEN—VÉRTES, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. MSFOu. 128, 17–28, 41–2).

fontos szerepe, amikor a (szövegkörnyezetben említett, s így determinált) tárgy elmaradt, pl. (*Ő*) látott egy szarvast. *Lelőtt(e) az(t)*. Lényegében ilyen környezetben alakultak ki a tárgyas (a tárgyra utaló) igealakok.

Az ige tárgyára utaló elem (fgr.) **s* (> osztj. *l, a, t*) és (fgr.) **t* (> osztj. *t*) kezdetű (személyes, ill. mutató) névmás volt. Az **s* kezdetű névmás vált e funkcióban egyeduralkodóvá az északi és déli nyelvjáróterületeken (a déli nyelvjárásokban a birtokos személyjelek később magukhoz hasonították a tárgyas igeragozás személyragjait), a V. Vj. (keleti) nyelvjárásokban 3. személyben a *t* kezdetű névmás lett általánosabb — bár a kettős és többes számú tárgyra utaló igealakok itt is *l-t* (< **s*) tartalmaznak (l. MSFOu. 128, 134, 183; TEREŠKIN, Očerki dialektov chantyjskogo jazyka. Vachovskij dialekt. 86) —, míg az 1. és 2. személyekben az **s* kezdetű névmás agglutinálódott.

2.3. A mai osztják nyelvjárásokban az *l*, ill. a *t* a sg. 1. és 2. személyben a kettős és többes számú tárgyra utal, ezért arra gondolhatunk, hogy ezekben a személyekben a tárgyas ragozás csak a redukálódási folyamattal egyidőben vagy csak az után született meg. A redukálódás eredményeképpen létrejött *əm, em* stb. személyragpárok között funkciómegosztás jött létre oly módon, hogy a teljes magánhangzós ragok az ugyanilyen felépítésű birtokos személyjelek hatására (az egyes számú) tárgyra utaló igealakok számára, a redukált magánhangzót tartalmazók pedig a határozott tárgyra nem utaló (azaz alanyi ragozású) igealakok számára foglalódtak le (vö. RÉDEI: MNy. LVIII, 434).

3. A vogul nyelv tárgyas ragozása, sg. 3. személyű igealakjainak *t* eleme is az **s* kezdetű személyes névmásból származik. A vogul tárgyas igeragozás másik tárgyjelét, az *l-t* FOKOS (A vogul-osztják tárgyas igeragozásról. NyK. XL, 386—412) és RÉDEI (A tárgyas igeragozás kialakulása. MNy. LVIII, 421—35) szintén a sg. 3. személyű (**s* kezdetű) névmásból származtatták. (E magyarázat szerint a 3. személyben a megfelelő birtokos személyjel hatására *l > t* változás történt.) KLEMM (A vogul és az osztják tárgyas ragozás. NyK. XLVII, 85—112) igeképzőnek tartotta az *l-t*. LIIMOLA azonban tévesnek ítélte e feltevéseket (Das *l* der objektivem Konjugation des Wogulischen. Congressus Secundus Internationalis Fennougristarum. Pars I. Acta Linguistica. (= CSIFU.) Helsinki 1958. 313—8): a vogulban nincs nyoma annak, hogy a fgr. **s*-ből *l* lett volna, illetve igeképzőből az igealakban elfoglalt konstrukcionális helye miatt nem válhatott időjeleket követő tárgyjel. LIIMOLA az *l-t* illetően új magyarázattal is szolgált (uo.): az *l* tárgyjel eredetét tekintve az *l* deverbális nomenképzővel azonos, s az ilyen képzővel ellátott, nomen actionis-i jelentésű, birtokos személyjeles főnevek értékelődtek át határozott tárgyra utaló igealakokká. LIIMOLA feltevése többek között azért sem valószínű, mert az *l* tárgyjelet az időjelek megelőzik: miképpen volna megmagyarázható egy olyan, névszói eredetű igealak, amelyben az eredeti névszóképzőt időjel — tehát kizárólag az ige kategóriára jellemző toldalékmorféma — előzi meg? Úgy véljük, hogy az igei paradigmából kiindulva, az ige szintaktikai környezetének, a mondatstruktúrák fejlődésének, valamint az igei vonatoknak a figyelembevételével talán közelebb juthatunk e probléma megoldásához.

3.1.1. Az ősvogulban a finnugor eredetű, *m* elemű accusativusrag szolgált a határozott tárgy jelölésére (ugyanaz a helyzet azokban a mai vogul nyelvjárásokban, amelyek megőrizték e tárgyragot). Ez a határozottság jelölésének csak e *g y* módja volt, mert a szövegösszefüggés vagy a birtokos személy-

jel, vagy a kiemelő jelző is alkalmas volt a határozottság jelölésére (a mai vogulban úgyszintén), s ilyenkor a határozott tárgy ragtalan is lehetett.

Az ősvogulban a részleges tárgyat a *t* locativus- és az *l* ablativusragos névszóval fejezték ki. Az ősvogulban (vagy már korábban is) a locativus *t* és az ablativus *l* ragjával a cselekvés eszközt is kifejezték. A kialakuló új eset, az instrumentalis *t* és *l* ragjai eleinte szabad alternációs viszonyt alkottak egymással (I. LIIMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen. I. Flexion der Nomina. MSFOu. 127, 117).

3.1.2. Valószínűleg ősi jelenség az, hogy az ugor nyelvekben „accusativus/instrumentalis” alternatív vonzata van az ’ajándékoz’, ’dob’, ’lő’ stb. jelentésű (tranzitív) igéknek, pl. m. *nyilat lő*, *nyíllal lő*. A nem ilyen jelentésű tranzitív igéknek eredetileg csak accusativusi vonzatuk volt, s az obi—ugor nyelvekben csak az előbbi csoportba tartozó igék analógiája révén egészült ki vonzatuk az instrumentaliszal (l. alább). (Az utóbb említett igecsoportot „A”-val, az előbb említettet „B”-vel jelöljük.)

3.2. Véleményünk szerint az ősvogulban az alábbi mondatszerkezet-típusok játszhattak szerepet a tárgyas igeragozás kialakulásában:

$$\begin{aligned} S &\rightarrow NP + VP \\ NP &\rightarrow N1^{2nom}. \\ VP &\rightarrow \end{aligned}$$

sg. 3.

sg. 1., 2.

„A” 1. V + N2nom. ³ (+ N3lat. ⁴)	
'Ő hal[at] főz (annak).'	'Én hal[at] főzök (annak).'
	'Te hal[at] főzöl (annak).'
2. V + N2acc. (+ N3lat.)	
'Ő [a] halat főz[i] (annak).'	'Én [a] halat főzök [főzöm] (annak).'
3. V + N2loc./abl. ⁵ (+ N3lat.)	
'Ő halban/halból főz (annak).'	'Én halban/halból főzök (annak).'
„B” 1. V + N2nom. (+ N3lat.)	
'Ő nyil[at] lő (arra).'	'Én nyil[at] lövök (arra).'
2. V + N2acc. (+ N3lat.)	
'Ő [a] nyilat lő [lövi] (arra).'	'Én [a] nyilat lövök [lövöm] (arra).'
3. V + N2instr. ⁶ (+ N3lat.)	
'Ő nyíllal lő (arra).'	'Én nyíllal lövök (arra).'
4. V + N2instr. (+ N3acc.)	
'Ő nyíllal lő [lövi] (azt).'	'Én nyíllal lövök [lövöm] (azt).'

Amikor az „A” 2., „B” 2. és „B” 4. típusú mondatok határozott tárgya (N2acc., N2acc. és N3acc.) hiányzott a mondatból, szükséges volt utalni arra. Ilyen célra névmás volt a legalkalmasabb. Az igealakot követő névmásnak

² Az N1 lehet névmás is, főnév is.

³ Az N2nom. szimbólumot a határozatlan (ragtalan) tárgy, az N2acc. szimbólumot a határozott (ragos és ragtalan) tárgy jelölésére használjuk.

⁴ Mind a lativusi, mind a dativusi funkciót ugyanaz az *n* elemű ragmorféma tölti be.

⁵ Az N2loc./abl. szimbólummal a locativus- és/vagy ablativusragos névszóval kifejezett részleges tárgyat jelöljük. A részleges tárgy határozott vagy határozatlan volta irreleváns.

⁶ Az instrumentalis ragjai homonimok a locativus *t*, ill. az ablativus *l* ragjával; az instrumentalis ragjai ekkor még szabad alternációs viszonyt alkottak (l. fentebb).

nem volt (vagy nem sokáig volt) saját hangsúlya, ami lehetővé tette, hogy agglutinálódjék az igealakhoz.

Talán ezzel egyidejűleg az újabb keletű eset, az instrumentalis ragalternánsai végleg elkülönültek a forrásaikul szolgáló locativus és ablativus ragjaitól. Ennek következtében a részleges tárgyat kifejező ragok — amelyeket nem érintett az említett lokális kázusok ragjaiban végbement változás — egybeestek a cselekvés eszközét jelölő instrumentalis ragjaival, s így végleg elvesztették kapcsolatukat egykori előzményeikkel. E fejlődés a fent vázolt sémát megváltoztatta:

	sg. 3.		sg. 1., 2.
„A”	1. Vind. + N2nom. (+ N3lat.) 'Ő hal[at] főz (annak).'	V ⁷ + N2nom. (+ N3lat.)	'Én hal[at] főzök (annak).'
	2. Vdet. + N2acc. (+ N3lat.) 'Ő a halat főzi (annak).'	V + N2acc. (+ N3lat.)	'Én a halat főzök [főzöm] (annak).'
	3. Vind. + N2instr. (+ N3lat.) 'Ő hallal főz (annak).'	V + N2instr. (+ N3lat.)	'Én hallal főzök (annak).'
„B”	1. Vind. + N2nom. (+ N3lat.) 'Ő nyil[at] lő (arra).'	V + N2nom. (+ N3lat.)	'Én nyil[at] lövök (arra).'
	2. Vdet. + N2acc. (+ N3lat.) 'Ő a nyilat lövi (arra).'	V + N2acc. (+ N3lat.)	'Én a nyilat lövök [lövöm] (arra).'
	3. Vind. + N2instr. (+ N3lat.) 'Ő nyállal lő (arra).'	V + N2instr. (+ N3lat.)	'Én nyállal lövök (arra).'
	4. Vdet. + N2instr. (+ N3acc.) 'Ő nyállal lövi (azt).'	V + N2instr. (+ N3acc.)	'Én nyállal lövök [lövöm] (azt).'

A fejlődés következő szakaszában az „A” jelentéskörű igei állítmányt tartalmazó szerkezetek egy típussal (Vdet. + N2instr. (+ N3acc.) 'Ő hallal főzi (azt).') bővültek a „B” 4. szerkezet analógiájára (l. részletesebben: NyK. LXXI, 117—9). Az így létrejött új, valamint a „B” 4. típusú mondatokban a nyelvérzék az instrumentalis *t*, *l* ragalternánsai közül a *t-t* a 3. személyben kialakult tárgyas igealak *t*-jével rokon funkciójának fogta fel. (A kialakult új szerkezet kiszorította az „A” 3. szerkezetet, mivel az „A” jelentéskörű igeeknek eredetileg nem volt „accusativus/instrumentalis” alternatív vonzatuk, mint a „B” jelentéskörű igeeknek. Ily módon a két, szemantikailag különböző igecsoport, ha más formában is, megtartotta az új szintaktikai szerkezetekben is a vonzatokban megnyilvánuló különbözőséget.) A 3. személyű, határozott tárgyra utaló igealak indukálta az 1. és 2. személyű, határozott tárgyra utaló igealakok létrejöttét. Tárgyra utaló elemként, tárgyjelként természetesen alkalmas lett volna a 3. személyben már használatos *t* elem, de az kizárólagosan erre az egy személyre foglaldott le, mivel a vogulul beszélők nyelvérzéke számára a *t*-n kezdődő 3. személyű névmás és az ige *t*-je közötti kapcsolat még világos volt. Véleményünk szerint ekkor kaphatott fontos szerepet az (S → NP + VP, NP → N1nom.) VP → Vdet. + N2instr. (+ N3acc.) ('Ő nyállal lövi (azt).') 'Ő hallal főzi (azt).') szerkezetű mondatok N2instr. komponensében

⁷ Az 1. és 2. személyben még nem jöttek létre a határozott tárgyra utaló igealakok, vagyis mind a határozott, mind a határozatlan tárgy mellett ugyanolyan morfológiai felépítésű igealak állt.

jelentkező instrumentalisi *l* ragalternáns: a *t* ragalternánsnak a *t* igei tárgy-jellel való vélt rokon funkciója átsugárzódott az *l*-re, és ezáltal az 1. és 2. személyű igealakokban „téves” analógiával a tárgy jelölőjévé válhatott. Mivel nem volt (és nincs is) a vogulban *l* kezdetű személyes névmás, nem kötődött e *g y* grammatikai személyhez.

Magyarázatunknak az a gyenge oldala, hogy egy (korábban részleges tárgyat jelölő) határozóragból származtatjuk az *l* igei tárgyjelet. Számításba kell azonban vennünk azt is, hogy a mondatnak a szövegösszefüggés, az elbeszélés által determinált tárgya (N3acc.) gyakran el is maradt, s ez a VP → Vdet. + N2instr. két komponensének *t*-je közti (genetikainak) vélt kapcsolatot még szorosabbra fűzte, s így a *t* instrumentalisi ragalternáns révén az *l* is a határozott tárggyal összefüggő elemnek látszott. Szerintünk éppen ezért az *l* tárgyjelként eleinte csak olyan mondatok 1. és 2. személyű igei állítmányán jelentkezett, amelyeknek a szövegösszefüggés által determinált tárgya nem volt kitéve a mondatban.

4. Az eddigiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le a vogul, osztják (és magyar) tárgyias igeragozás különbözőségéből, hogy az obi—ugor (ugor) alapnyelvben még csak csírájában — a sg. 3. személyben — alakult ki a tárgyias ragozás. A tárgyias igeragozás rendszere már e nyelvek külön életében vált teljessé.

5. Érdekes, hogy a pl. 3. személyű birtokos személyjelek és a tárgyias ragozású igealakok pl. 3. személyű ragjai is tartalmazznak *l*-t a vogul nyelv északi és keleti (FL., Szo., Szi.; KK., AK.) nyelvjárásaiban: *änal, anal* (l. VNYj. 10—2, 38—40, 194, 221—3, ALH. VI, 378, 397—401, MSFOu. 127, 205—6, 210). (A nyugati — P., V., AL., KL. — nyelvjárásokban és a hozzájuk legközelebbi keleti — FK. — nyelvjárásban csak *l* nélküli személyjeleket és igeragokat találunk (l. VNYj. 107—8, 127—8, 157—9, 167—9, 194—5, 221—3, 236, 250—1, MSFOu. 127, 207—9). A déli — T. — nyelvjárásban a birtokos személyjelben nincs *l*; a tárgyias ragozás jelen idejében szerepel ugyan *l*, de nem a személyrag részeként, hanem tárgyjelként (l. VNYj. 264—7, 293—4, MSFOu. 127, 202—4, továbbá vö.: CSIFU. 317). LIIMOLA úgy véli (MSFOu. 127, 230—1), hogy a birtokos személyjel *l*-je osztják hatásra keletkezett. Nem valószínű, hogy összekapcsolható volna az osztják birtokos személyjelek *l*-jével, hanem véleményünk szerint ugyancsak a determinálással függ össze: talán a tárgyias ragozás pl. 3. személyében is az *l* tárgyjel honosodott meg, majd — amint erre RÉDEI KÁROLY felhívta figyelmemet — **l-än, *l-an > än-al, an-al* hangátvetés mehetett végbe. Ezáltal ebben a személyben elveszítette az *l* tárgyjelölő funkcióját, egybeforrt a személyraggal, s analógiásan megjelent a pl. 3. személyű birtokos személyjelben is.

HONTI LÁSZLÓ

Das *l* der objektiven Konjugation im Wogulischen

In der objektiven Konjugation des Wogulischen tritt in den Verbalformen der 1. und 2. Person *l* als Zeichen des bestimmten Objekts auf. Dieses Morphem erklärte KLEMM (NyK XLVII, 82—112) aus einem Verbalbildungssuffix, FOKOS (NyK XL, 386—412) und RÉDEI (MNy LVIII, 421—35) aus dem Personalpronomen der 3. Person (**s*). LIIMOLA (CSIFU 313—18) lehnte diese Erklärungen ab: a) könne aus einem Verbal-

bildungssuffix kein den Tempussuffixen folgendes Suffix entstanden sein, b) könne das finnisch-ugrische *s* im Wogulischen nur durch *t*, nicht aber durch *l* vertreten sein. LIIMOLAS eigene Erklärung, das *l* sei seiner Herkunft nach ein Nominalbildungssuffix und die Verbformen der objektiven Konjugation seien aus mit Possessivsuffixen versehenen Nomina actionis entstanden, ist neben anderem nach demselben Prinzip abzulehnen, mit dem er die von KLEMM herrührende Erklärung widerlegte.

Verfasser dieses Aufsatzes ist der Meinung, daß das verbale Objektsuffix *l* im Grunde mit dem Suffix *l* des Instrumentals (früher: Ablativa) zusammengehört: Die Substantive mit dem Suffix *l* (sowie die mit dem Lokativsuffix *t*) erfüllten im Satz häufig die Funktion des Teilobjekts. Das Sprachgefühl faßte nun in gewissen Satzkonstruktionen das seinem Ursprung nach pronominale Suffix *t* der in der 3. Person Singular entstandenen objektiven Verbformen und die Suffixalternante *t* des Teilobjekts als von verwandter Funktion auf, und die dem Kasussuffix auf diese Weise verliehene Funktion übertrug sich auch auf *l*. Da offensichtlich ein Zusammenhang zwischen dem Personalsuffix *t* beim Verb und der 3. Person des Personalpronomens bestand, konnte es in den Verbalformen der 1. 2. Person nicht zum Objektzeichen werden, infolge der hier angenommenen verwandten Funktion der Suffixalternanten *t* und *l* und des verbalen Personalsuffixes *t* konnte indessen das *l* durch „falsche“ Analogie in den genannten Personen als Objektzeichen erscheinen.

LÁSZLÓ HONTI